

JANUSZ ŻMIJA¹
MONIKA SZAFRAŃSKA²

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA DROBNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

Streszczenie: Drobne gospodarstwo rolne to gospodarstwo, w którym powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 5 ha. W 2012 roku funkcjonowały w Polsce prawie 758 924 drobne gospodarstwa rolne, stanowiąc 52,1% wszystkich gospodarstw rolnych. Ze względu na ich mały obszar, niską dochodowość i słabe powiązania z rynkiem drobne gospodarstwa rolne w Polsce w niewielkim stopniu spełniają funkcje produkcyjne. Główne korzyści funkcjonowania tych jednostek związane są z pełnieniem rozlicznych funkcji o charakterze społecznym i środowiskowym, jak: ochrona przed ubóstwem i wykluczeniem, opieka nad najmłodszymi i najstarszymi mieszkańcami wsi, tworzenie kapitału społecznego, kapitału kulturowego, kształtowanie krajobrazu wiejskiego, dostarczanie na rynek żywności wytworzonej w sposób bardziej naturalny i wyższej jakości. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie i ocena wybranych funkcji społeczno-ekonomicznych, jakie pełnią drobne gospodarstwa rolne w Polsce. W opracowaniu wykorzystano publikacje naukowe zwarte i ciągłe oraz dane statystyki masowej (informacje zamieszczone w [*Roczniku Statystycznym Rolnictwa* 2014]). Do analizy danych statystycznych wykorzystano analizę porównawczą (dynamiki) oraz analizę struktury. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w formie opisowej i tabelarycznej.

Słowa kluczowe: drobne gospodarstwo rolne, funkcje ekonomiczno-społeczne gospodarstw rolnych

WPROWADZENIE

Na świecie funkcjonuje prawie 530 milionów gospodarstw rolnych. Wśród nich 85,1% ma obszar poniżej 2 ha użytków rolnych, prawie 12% – między 2 a 10 ha, a tylko 0,4% powyżej 100 ha [Halamska 2014, s. 33]. Istnienie drobnych gospo-

¹ Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, e-mail: rzmija@cyf-kr.edu.pl

² Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, e-mail: m.szafranska@ur.krakow.pl

darstw rolnych jest zjawiskiem powszechnym, występującym we wszystkich krajach świata. Różna jest natomiast skala tego zjawiska, która jest uzależniona od poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju. W przypadku krajów Unii Europejskiej można zaobserwować zależność, iż skala ta jest mniejsza w krajach, w których procesy industrializacji i rozwoju przemysłu dokonały się w pierwszych latach po II wojnie światowej, natomiast większa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polsce [Drygas i Musiał 2013, s. 62].

Historia rozwoju gospodarczego wskazuje, że nawet w krajach o wysoko rozwiniętym pod względem technologicznym rolnictwie drobne gospodarstwa rolne pozostają ważnym uczestnikiem produkcji żywności i tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich [Czyżewski, Stępień 2013, s. 34]. Produkcja rolnicza to tylko jeden z aspektów funkcjonowania drobnych gospodarstw rolnych. Poza funkcjami produkcyjnymi, należy zwrócić uwagę także na pozostałe funkcje tych podmiotów, takich jak: ochrona przed ubóstwem i wykluczeniem, tworzenie kapitału społecznego, kapitału kulturowego, opieka na najmłodszych i najstarszymi mieszkańcami wsi, kształtowanie krajobrazu wiejskiego, dostarczenie na rynek żywności wytworzonej w sposób bardziej naturalny i wyższej jakości [Zegar 2012, s. 56].

CELE I METODY

Celem artykułu jest przedstawienie i ocena wybranych funkcji społeczno-ekonomicznych, jakie pełnią drobne gospodarstwa rolne w Polsce. Za drobne gospodarstwo rolne przyjęto gospodarstwo rolne, którego powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 5 ha.

W opracowaniu wykorzystano publikacje naukowe zwarte i ciągłe oraz dane statystyki masowej (informacje zamieszczone w Roczniku Statystycznym Rolnictwa 2013). Do analizy danych statystycznych wykorzystano analizę porównawczą (dynamiki) oraz analizę struktury. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w formie opisowej i tabelarycznej.

DEFINICJA DROBNEGO GOSPODARSTWA ROLNEGO

Zróznicowanie struktury agrarnej w krajach Unii Europejskiej i na świecie nie pozwala jednoznacznie zdefiniować drobnego gospodarstwa rolnego. Najczęściej w tym celu wykorzystuje się fizyczną wielkość gospodarstwa rolnego, wyrażoną powierzchnią użytków rolnych w hektarach, poziom nakładów siły roboczej, stopień samospożycia czy wielkość ekonomiczną wyrażoną standardową produkcją (*standard output*, SO) [Czyżewski, Stępień 2013, s. 33–34].

Według większości definicji, drobne gospodarstwo rolne to gospodarstwo, którego powierzchnia nie przekracza 5 ha UR, z wyłączeniem gospodarstw zaliczanych do działów specjalnych i tzw. gospodarstw bez ziemi, prowadzących wysoko skoncentrowaną produkcję zwierzęcą [Halamska 2011, s. 119; Dzun 2013, s. 13; Musiał 2013, s. 15]. Z kolei Douglas J. McConnell i John Dillon za drobne gospodarstwo rolne uważają gospodarstwo o powierzchni do 2 ha UR [1997 s. 25].

Kolejnym kryterium wyodrębnienia drobnych gospodarstw jest wielkość ekonomiczna gospodarstwa wyrażona w jednostkach standardowej produkcji. W nowej klasyfika-

cji FADN bardzo małe gospodarstwo rolne to jednostka osiągająca SO na poziomie poniżej 8 tys. euro, natomiast gospodarstwo małe osiąga SO od 8 tys. do 25 tys. euro.

Jeszcze inne kryterium wydzielenia gospodarstw drobnych przyjęła Alina Sikorska, która w definicji tych podmiotów uwzględniła ich pozaprodukcyjne funkcje, a jednostki te określa mianem gospodarstw socjalnych. W gospodarstwach socjalnych nie prowadzi się rolniczej działalności gospodarczej z przeznaczeniem na sprzedaż bądź ma ona marginalne znaczenie. W kontekście przyjętej definicji określenie „socjalne” odnosi się do pozaekonomicznych funkcji gospodarstw rolnych [Sikorska 2003, s. 6].

Biorąc pod uwagę udział w rynku (procent sprzedanych produktów), gospodarstwa drobne to takie, które przeznaczają na rynek mniej niż połowę wytworzonej produkcji. Są to na ogół gospodarstwa niewielkie obszarowo, posiadające inne, pozarolnicze źródła utrzymania [Zegar 2007, s. 34].

Andrzej Czyżewski i Sebastian Stępień [2013, s. 34] przy definiowaniu drobnego gospodarstwa rolnego proponują uwzględnić jeszcze takie cechy gospodarstw rolnych, jak: sposób zarządzania jednostką, stopień wykorzystania najmniejszej siły roboczej, udział działalności pozarolniczej, stopień specjalizacji, zaawansowanie technologii i innowacji itp. Zwracają również uwagę na fakt, że przy definiowaniu drobnego gospodarstwa rolnego należy zastosować relatywne podejście dla różnych regionów lub krajów, bowiem to, co w jednym państwie będzie drobnym gospodarstwem, w drugim wcale takim nie musi być.

Według Marii Halamskiej drobne gospodarstwo na polskiej wsi to gospodarstwo niewielkie obszarowo, ekonomicznie słabe, a dochody z produkcji rolnej nie gwarantują jego reprodukcji. Ponadto jest to gospodarstwo słabo powiązane z rynkiem. Niemal wszyscy użytkownicy tych gospodarstw nie utrzymują się z rolnictwa, lecz „żyją przy gospodarstwie” [Halamska 2011, s. 119].

DROBNE GOSPODARSTWA ROLNE W POLSCE

Analiza struktury gospodarstw rolnych wskazuje, że rolnictwo polskie cechuje się dużą liczbą gospodarstw oraz bardzo dużym ich rozdrobnieniem obszarowym [Dzun 2013, s. 12]. W 2012 roku funkcjonowały w Polsce 1 456 402 gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych (tab. 1). Podmioty do 5 ha UR stanowiły 52,1% ogółu gospodarstw rolnych, a tych o powierzchni 2,00–4,99 ha UR w grupie drobnych gospodarstw było prawie 2/3. W porównaniu z rokiem 2011 liczba polskich gospodarstw drobnych uległa zmniejszeniu o prawie 18%. Najwięcej jednostek ubyło w grupie obszarowej do 2 ha użytków rolnych (spadek liczby gospodarstw o prawie 25%).

TABELA. 1. Drobne gospodarstwa rolne w Polsce wg grup obszarowych

TABLE 1. Small farms in Poland grouped by agricultural land area

Lata	Ogółem gospodarstwa powyżej 1 ha UR	1,01–1,99 ha UR	2,00–4,99 ha UR	Udział DGR w gospodarstwach rolnych w Polsce [%]
2010	1 484 272	300 590	489 772	53,2
2011	1 618 538	377 639	545 719	57,0
2012	1 456 402	286 755	472 169	52,1

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2014, s. 103.
Source: Agricultural Statistics Yearbook 2013 Polish National Statistics Office, 2014, p. 103.

Tabela 2 prezentuje poziom rozdrobnienia rolnictwa i silnej dywersyfikacji regionalnej struktury agrarnej w Polsce. W trzech województwach południowej Polski (województwa: małopolskie, podkarpackie i śląskie) drobne gospodarstwa rolne (poniżej 5 ha UR) to średnio aż 80% wszystkich gospodarstw rolnych powyżej 1 ha UR. Dla porównania, udział tego typu gospodarstw rolnych w dwóch województwach Polski północno-wschodniej (województwa: podlaskie i warmińsko-mazurskie) nie przekracza 30%, a w kolejnych czterech województwach (kujawsko-pomorskie, pomorskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie) nie jest wyższy niż 40%.

TABELA 2. Drobne gospodarstwa rolne w Polsce wg grup obszarowych i województw w 2012 r.
TABLE 2. Small farms in Poland grouped by agricultural land area and by Province in 2012

Województwo	Ogółem gospodarstwa rolne powyżej 1 ha UR	1,01–1,99 ha UR	2,00–2,99 ha UR	3,00–4,99 ha UR	Udział DGR w gospodarstwach rolnych w województwie
Dolnośląskie	60 499	11 468	7 153	10 340	47,9
Kujawsko-Pomorskie	63 796	7 195	4 725	7 708	30,8
Lubelskie	175 528	28 993	22 661	35 439	49,6
Lubuskie	22 062	4 876	2 439	2 703	45,4
Łódzkie	128 721	21 335	15 750	25 268	48,4
Małopolskie	149 116	54 250	35 488	33 500	82,6
Mazowieckie	231 814	34 999	29 227	42 592	46,1
Opolskie	26 370	4 778	2 660	4 312	44,6
Podkarpackie	132 089	43 046	34 928	32 905	83,9
Podlaskie	39 417	6 628	5 328	8 660	25,6
Pomorskie	39 417	4 395	4 336	5 117	35,1
Śląskie	62 329	22 483	11 575	12 288	74,4
Świętokrzyskie	91 209	17 519	15 618	23 957	62,6
Warmińsko-Mazurskie	43 459	4 795	3 122	4 645	28,9
Wielkopolskie	121 700	15 753	11 022	9 949	30,2
Zachodniopomorskie	27 835	4 243	4 151	2 605	39,5

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2014, s. 86–87.

Source: Agricultural Statistics Yearbook 2013 Polish National Statistics Office 2014, p. 86–87.

Udział poszczególnych grup gospodarstw w województwie, wyodrębnionych na podstawie ich powierzchni, determinuje średnią wielkość gospodarstwa w danym regionie. Najniższa średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach występuje w województwach Polski południowo-wschodniej: małopolskim (3,8 ha UR) i podkarpackim (4,6 ha UR). Z kolei jednostki obszarowo największe funkcjonują w województwie zachodniopomorskim, gdzie średnia powierzchnia UR w gospodarstwie rolnym wynosi prawie 32 ha UR (tab. 3).

Kolejnym ważnym zagadnieniem związanym z gospodarstwami rolnymi w Polsce jest kwestia zatrudnienia w rolnictwie. Drobne gospodarstwa rolne opierają się na pracy rolnika i jego rodziny. Bardzo często „magazynują” czy „przechowują” także nadwyżki siły roboczej (bezrobocie utajone). Dlatego województwa, które charakteryzują się największym udziałem drobnych gospodarstw rolnych, cechują się też największą liczbą osób zatrudnionych w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych. Jak wynika z danych tabeli 3, największe rezerwy siły roboczej występują w woje-

wództwach małopolskim (47 osób na 100 ha UR) i podkarpackim (prawie 42 osoby na 100 ha UR). W województwach północnych, gdzie jest najwięcej średnich i dużych gospodarstw rolnych, zatrudnienie w rolnictwie wynosi kilka osób na 100 ha użytków rolnych (województwo zachodniopomorskie – 5 osób na 100 ha UR, województwo warmińsko-mazurskie – 6 osób na 100 ha UR).

TABELA 3. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w Polsce i pracujący w rolnictwie w Polsce według województw w 2012 r.

TABLE 3. Average size of agricultural holdings in Poland and people employed in agriculture in Poland by Province in 2012

Województwo	Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w UR	Pracujący w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych
Dolnośląskie	15,8	8,8
Kujawsko-Pomorskie	15,8	10,4
Lubelskie	8,0	21,7
Lubuskie	22,0	6,7
Łódzkie	7,7	18,0
Małopolskie	3,8	47,1
Mazowieckie	8,7	14,8
Opolskie	19,7	9,4
Podkarpackie	4,6	41,9
Podlaskie	13,5	11,5
Pomorskie	19,0	8,3
Śląskie	6,1	26,3
Świętokrzyskie	5,5	29,7
Warmińsko-Mazurskie	23,9	6,3
Wielkopolskie	14,8	11,5
Zachodniopomorskie	31,2	5,1

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2014, s. 86–87, 126.

Source: Agricultural Statistics Yearbook 2013 Polish National Statistics Office 2014, p. 86-87, 126.

WYBRANE FUNKCJE DROBNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

Funkcja produkcyjna gospodarstw rolnych należy do działalności najstarszych i tradycyjnie realizowanych w drobnych gospodarstwach rolnych. Polega ona na wytwarzaniu produktów żywnościowych i nieżywnościowych, z uwzględnieniem parametrów ilościowych, jakościowych oraz zapewnienia bezpieczeństwa żywności [Jeżyńska 2014, s. 3]. Charakteryzują się one dużo niższą efektywnością ekonomiczną niż pozostałe gospodarstwa rolne. Według Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) ponad połowa gospodarstw rolnych w Polsce wytwarza rocznie produkcję rolniczą o wartości niższej niż 4 tys. euro. Są to przede wszystkim drobne gospodarstwa rolne. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, w grupie gospodarstw o powierzchni 1–5 ha użytków rolnych, zaledwie 2% gospodarstw ma silne związki z rynkiem, większość to jednostki produkujące wyłącznie lub głównie na samozaopatrzenie [Karwat-Woźniak 2005, s. 17]. Nie oznacza to, że w tej grupie gospodarstw rolnych nie ma jednostek silnych ekonomicznie. Niewielka ich część utrzymuje się wyłącznie

z dochodów uzyskanych z działalności rolniczej. Są to gospodarstwa specjalistyczne, prowadzące produkcję rolną, charakteryzującą się wysoką dochodowością, jak np.: uprawa warzyw pod osłonami czy uprawa warzyw gruntowych.

Wdrożenie koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa wymagało zmiany w zasadach funkcjonowania gospodarstw rolnych oraz odmiennego od dotychczasowego rozumienia funkcji, jakie realizowane były w tych podmiotach. Tradycyjna funkcja produkcyjna musiała stać się tylko jedną z wielu związanych z zaspokajaniem potrzeb publicznych. Nowe oczekiwania społeczne i środowiskowe, poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodów przez rolników i ich rodziny w warunkach zmniejszania udziału rolnictwa w gospodarce narodowej i wiejskiej ukształtowały model wielofunkcyjnych gospodarstw rolnych [Jeżyńska 2014, s. 6].

Pojęcie wielofunkcyjności jest różnie definiowane. Często wielofunkcyjność jest utożsamiana z dywersyfikacją produkcji czy wieloaktywnością producentów rolnych. Według ekonomistów rolnych dywersyfikacja dotyczy miejsca pracy lub produkcji i oznacza poszerzenie wachlarza wytwarzanych produktów na sprzedaż. Pozwala to na przewyższenie problemów dochodowych rodzin rolniczych i bardziej efektywne wykorzystanie zasobów gospodarstwa. Dobrym rozwiązaniem dla drobnych gospodarstw rolnych jest podjęcie działalności okołorolniczej, jak pszczerlarstwo, kwaciarstwo lub zielarstwo, czy prowadzenie pozarolniczych form działalności, jak przetwórstwo spożywcze, warsztaty usługowe, agroturystyka itp. [Czyżewski, Stępień 2013, s. 38].

Wieloaktywność czy wielozawodowość jest zaś określana jako powiązanie działalności rolniczej i nierolniczej wykonywanej przez rolnika lub członków jego rodziny [Jeżyńska 2014 s. 6]. W przypadku drobnych gospodarstw, zwłaszcza w krajach rozwiniętych, jest to zjawisko powszechne [Halamska 2014, s. 34]. Wieloaktywność w drobnych gospodarstwach rolnych powoduje, że w pewnych sytuacjach gospodarstwo to staje się w mniejszym stopniu miejscem pracy czy działalności gospodarczej, a pozostaje jedynie miejscem zamieszkania czy życia w okresie po aktywności zawodowej (okres emerytury, renty). W tej sytuacji znaczenia nabierają funkcje społeczne, polegające na zaspokajaniu potrzeb bytowych i kulturalnych mieszkańców wsi [Jeżyńska 2014, s. 16].

W tradycyjnych rodzinach wiejskich pracę w gospodarstwie rolnym wykonują przedstawiciele kilku pokoleń. Osoba w każdym wieku znajduje tu zajęcie odpowiednie dla siebie. Ważną funkcją tak działającego gospodarstwa jest możliwość sprawowania opieki nad najstarszymi i najmłodszymi osobami w rodzinie [Michalska 2012, s. 91].

Jednym z najpoważniejszych problemów, z jakimi wciąż borykają się polskie gminy, jest zapewnienie odpowiedniej opieki dzieciom w wieku przedszkolnym. Pomimo zmian, które zaszły w tym zakresie, jak choćby dopuszczenie różnych form organizacyjno-prawnych przedszkoli, upowszechnienie wykorzystania funduszy europejskich do finansowania opieki przedszkolnej, a także objęcie obowiązkiem szkolnym sześciolatków, w przedszkolach wiejskich ciągle brakuje miejsc. W 2011 roku do przedszkoli uczęszczało 85,2% dzieci z miast i 52,1% dzieci z obszarów wiejskich [www.men.gov.pl]. Jak wynika z przedstawionych danych, prawie co drugie

wiejskie dziecko w wieku 3–5 lat miało utrudniony dostęp do edukacji przedszkolnej, a obowiązek opieki nad nimi spadał na członków rodzin. Podobna sytuacja jest również w łóbkach. Jeśli chodzi o opiekę nad osobami starszymi, trudno o wiarygodne dane, ponieważ pomimo że znaczna część domów spokojnej starości zlokalizowana jest na terenach wiejskich, nie oznacza to jednak, że pensjonariuszami są głównie mieszkańcy wsi. Przedstawiając problemy najstarszego pokolenia na wsi, nie można pominąć kwestii związanej z pomocą społeczną oraz opieką zdrowotną. Tereny wiejskie cechują się gorszym niż w miastach dostępem do placówek medycznych, aptek i ośrodków dziennego pobytu, co nakłada na członków rodzin zamieszkałych na wsi dodatkowe obowiązki związane z opieką nad osobami starszymi [Michalska 2012, s. 91].

Z wielofunkcyjności wynika kolejna funkcja drobnych gospodarstw rolnych, a mianowicie ochrona ludności wiejskiej przed ubóstwem. Ubóstwo nadal pozostaje dotkliwym problemem życiowym, z jakim mieszkańcy wsi borykają się częściej niż inni mieszkańcy kraju [Michalska 2005, s. 77]. Produkcja rolna na własne potrzeby zapewnia przynajmniej skromne zasoby żywności, a niekiedy także niewielki dochód dla rolnika i jego rodziny. W warunkach wysokiego poziomu bezrobocia bądź braku miejsc pracy w pobliżu miejsca zamieszkania, tego rodzaju zabezpieczenie staje się szczególnie ważne dla mieszkańców wsi. Posiadanie kilku hektarów użytków rolnych i własnego domu daje poczucie bezpieczeństwa. W regionach o wysokim bezrobociu, drobne gospodarstwa rolne stają się nie tylko jedynym dostępnym miejscem zatrudnienia i uzyskiwania dochodów, lecz także źródłem żywności dla rodziny, która znalazła się w podobnie trudnych warunkach, ale nie posiada ziemi [Musiał 2013, s. 16]. Jak wynika z danych GUS, najwyższy odsetek ludności ubogiej na wsi zanotowano właśnie wśród rodzin niemających własnego gospodarstwa rolnego (32%) oraz wśród rodzin rencistów (prawie 18%). W gospodarstwach domowych utrzymujących się z rolnictwa ubóstwem zagrożona była „tylko” co 9 osoba [Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS 2013, s. 12].

W polskich warunkach gospodarczych można wskazać dwa specyficzne zjawiska w ramach funkcji socjalnych, których nie można ocenić pozytywnie. Pierwsze polega na stworzeniu prawnych możliwości do korzystania z rolniczych ubezpieczeń przez osoby niebędące producentami rolnymi. Drugie zjawisko to tworzenie głównie z małych gospodarstw rolnych buforu wchłaniającego nadwyżki siły roboczej, co pozwala na ukrycie faktycznego bezrobocia [Jeżyńska 2014, s. 16–17].

Funkcja środowiskowa przypisywana gospodarstwom rolnym dotyczy sposobu wykorzystania środowiska, jakości krajobrazu, obecności skażeń środowiskowych, ochrony przyrody i bioróżnorodności [Jeżyńska 2014, s. 12].

Drobne gospodarstwa rolne poprzez podtrzymywanie tradycyjnego modelu prowadzenia gospodarstwa tworzą specyficzny krajobraz wiejski. Obejmuje on zarówno krajobraz przyrodniczy, jak i kulturę użytkowania przestrzeni. O charakterze krajobrazu wiejskiego decydują takie czynniki, jak kompozycja i układy przestrzenne, proporcje obszarów zabudowanych i niezabudowanych, relacje pomiędzy elementami naturalnymi i komponentami pochodzenia kulturowego [Michalska 2012, s. 90]. Różnorodność krajobrazowa obszarów wiejskich w Polsce należy do najbogatszych w Europie. Obecnie, w celu ochrony krajobrazu wsi dąży się do ograniczenia

procesów antropogenizacji oraz do zachowania właściwych proporcji pomiędzy zamieszkaniem, pracą, ochroną ekosystemów i walorami estetycznymi krajobrazu wiejskiego [Koreleski 2009, s. 7].

Ze względu na niski poziom intensywności produkcji rolnej, a także ekstensywny chów zwierząt gospodarskich w drobnych gospodarstwach rolnych, produkty pochodzące z tych gospodarstw charakteryzują się wysoką jakością i specyficznymi walorami smakowymi, cenionymi przez współczesnego konsumenta [Zegar 2012, s. 57]. Produkcja żywności tradycyjnej, organicznej czy niszowej to sugerowany rodzaj produkcji dla małych gospodarstw rolnych, który pozwoli na osiągnięcie odpowiedniego dochodu rodzinom rolniczym.

W tabeli 4 zamieszczono opinie mieszkańców wsi na temat charakteru polskich gospodarstw rolnych. Jak wynika z przedstawionych danych, prawie 60% rolników uważa, że rolnictwo polskie powinno być nastawione właśnie na produkcję naturalną. Tylko niespełna 15% respondentów wybrało intensywną produkcję wspomaganą środkami ochrony roślin, nawozami, GMO itp. Niemal 1/3 rolników nie miała zdania w tej kwestii [tns OBOP 2011].

TABELA 4. Opinie mieszkańców wsi dotyczące rodzaju produkcji w polskich gospodarstwach (%)
TABLE 4. The opinions of the villagers on the type of production on Polish farms (%)

Wyszczególnienie	Polskie rolnictwo powinno być nastawione na:		
	produkcja naturalna, ekologiczna	intensywna produkcja	trudno powiedzieć
Rolnicy	57,0%	13,0%	30,0%
Pozostali mieszkańcy wsi	69,0%	10,0%	21,0%

Źródło: tns OBOP 2011.

Source: Public Opinion Office Survey 2011.

Rozwój wielofunkcyjny wiąże się z oddziaływaniem gospodarstwa rolnego na otoczenie zewnętrzne, w tym na środowisko lokalne wsi. Drobne gospodarstwa rolne są miejscem dającym gwarancję tworzenia się i utrzymywania relacji międzyludzkich. Mieszkańcy wsi mają wspólne wartości, poglądy i upodobania. Takie społeczności potrafią współpracować i działać w różnych sytuacjach, tworząc razem dużą i silną jednostkę. Ważne jest tutaj również występujące wśród ludzi zjawisko chęci bezinteresownego pomagania innym osobom mieszkającym w ich otoczeniu. Łączy się to z dużym poczuciem przynależności do większej jednostki, jaką jest wieś czy gmina, a nie tylko najbliższa rodzina [Kowalska 2013, s. 105].

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez CBOS, rolnicy, w porównaniu z innymi grupami społecznymi, cechują się najwyższą skłonnością do działania na rzecz swojego środowiska czy osób potrzebujących. W 2012 roku dobrowolną pracę na rzecz osób potrzebujących deklarowało 36% badanych rolników, podczas gdy w dużych miastach postawą taką cechowało się tylko 9% obywateli. W omawianym okresie pracę na rzecz swojego środowiska, kościoła, wsi itp., deklarowało prawie 70% rolników, podczas gdy ten wskaźnik dla Polski wynosił niespełna 60%. Wśród wszystkich mieszkańców wsi, rolnicy są tą grupą społeczną, która najchętniej działała w sformalizowanych organizacjach społecznych [CBOS, komunikat BS/23/2012].

Jak podają Andrzej Czyżewski i Sebastian Stępień³, funkcjonowanie drobnych gospodarstw rolnych determinuje także rozwój otoczenia lokalnego. Gdy dominują przemysłowe przedsiębiorstwa rolne, pobliskie wsie i miasta wymierają. Kiedy na wsi dominują drobne gospodarstwa rolne, dochody krążą wokół lokalnego biznesu, tworząc miejsca pracy i podnosząc zamożność całej społeczności wiejskiej. Lepiej rozwinięta jest też infrastruktura: drogi, szkoły, placówki handlowe i usługowe itp.

Drobne gospodarstwa rolne to również miejsce powstawania i przechowywania istotnych materialnych i niematerialnych wartości kultury ludowej, które są wyznacznikiem tożsamości wspólnot. Jest to jeden z bardzo ważnych zasobów polskiej wsi. W XX wieku następował powolny zanik tożsamości wsi, co było wynikiem zmiany tradycyjnego „chłopskiego” stylu życia, na styl charakterystyczny dla miasta. Obecnie rolnicy nabywają umiejętności wykorzystywania tych wartości, np.: poprzez podkreślenie miejsca wytworzenia produktów czy unikalną recepturę według której powstał produkt. Wyrazem akceptacji dla tego typu działań jest możliwość wpisania produktów rolnych do rejestrów Chronionych Oznaczeń Geograficznych czy Chronionych Nazw Pochodzenia. Budowanie wartości wokół produktów powoduje większe nimi zainteresowanie i prowadzi do rozwoju lokalnej społeczności. Tak pojawiają się ostoje kultury ludowej, które przyciągają turystów-klientów, zainteresowanych tym, co dzieje się na wsi [Czekaj 2013, s. 63].

Omawiając ekonomiczne, społeczne i środowiskowe funkcje drobnych gospodarstw rolnych w Polsce, należy zwrócić uwagę na występujące dysfunkcje. Po pierwsze, głównym źródłem utrzymania ponad miliona rodzin, związanych z gospodarstwem rolnym (głównie o mniejszej powierzchni), są inne niż pochodzące z pracy na roli źródła dochodów. Dla tych gospodarstw domowych, dochody z rolnictwa są dochodami dodatkowymi. Zdaniem Halamskiej [2014, s. 42], najczęściej kontrowersji budzą funkcje społeczne. W latach 90. indywidualne gospodarstwa rolne odegrały znaczącą rolę w łagodzeniu bezrobocia i marginalizacji ludności wiejskiej. Obecnie te funkcje przeradzają się w polityczne dysfunkcje, co skutkuje brakiem koniecznych reform dotyczących, między innymi, systemu ubezpieczeń społecznych rolników i systemu podatkowego. Również funkcje środowiskowe drobnych gospodarstw rolnych nie są jednoznacznie pozytywne. Zależą one od typów gospodarstw i stosowanych w nich technik uprawy. Tylko co czwarte drobne gospodarstwo rolne gospodaruje w sposób zrównoważony [Halamska 2014, s. 42].

ZAKOŃCZENIE

Drobne gospodarstwo rolne to gospodarstwo o powierzchni do 5 ha użytków rolnych. W 2012 roku funkcjonowały w Polsce 758 924 drobne gospodarstwa, stanowiąc 52% wszystkich gospodarstw rolnych. Najwięcej jednostek o tym charakterze występuje w Polsce południowo-wschodniej.

Ze względu na ich mały obszar, niską dochodowość i słabe powiązania z rynkiem drobne gospodarstwa rolne w Polsce w niewielkim stopniu spełniają funkcje produkcyjne. Główne korzyści funkcjonowania tych jednostek związane są z pełnieniem

³ Za [Durrenberger, Thu 1996].

rozlicznych funkcji o charakterze społecznym i środowiskowym. Do takich funkcji zalicza się między innymi: ochronę przed ubóstwem i wykluczeniem społecznym, opiekę nad najmłodszymi i najstarszymi mieszkańcami wsi, kształtowanie krajobrazu wiejskiego, dostarczanie na rynek żywności wytworzonej w sposób bardziej naturalny i wyższej jakości, tworzenie kapitału społecznego i kulturowego. Biorąc pod uwagę ekonomiczne, społeczne i środowiskowe funkcje drobnych gospodarstw rolnych w Polsce, należy zwrócić także uwagę na występujące jednak dysfunkcje.

BIBLIOGRAFIA

- CBOS komunikat BS/23/2012, *Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat*, www.cbos.pl, [data odczytu 29.10.2014].
- Czekaj M., 2013: Internet jako narzędzie komunikacji w sprzedaży bezpośredniej artykułów żywnościowych na przykładzie witryny www.odrolnika.pl. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* nr 2 (72).
- Czyżewski A., Stępień S., 2013: Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania zmian paradygmatu rozwoju rolnictwa drobnotowarowego w świetle ewolucji wspólnej polityki rolnej. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* nr 2, s. 25–39.
- Drygas M., Musiał W., 2013: Dylematy procesu delimitacji drobnych gospodarstw rolnych. *Więś i Rolnictwo* nr 2 (159), s. 55–74.
- Durrenberger E.P., Thu K.N., 1996: The expansion of large-scale hog farming in Iowa: The applicability of Goldschmidt's findings fifty years later. *Human Organization*, vol. 55 (4), s. 409–415.
- Dzun W., 2013: Drobne gospodarstwa w rolnictwie polskim. Próba definicji i charakterystyki. *Więś i Rolnictwo* nr 2 (159), s. 9–27.
- Halamska M., 2014: Współczesne rolnictwo rodzinne: polimorficzna rzeczywistość i mity, *Więś i Rolnictwo* nr 2 (163), s. 25–46.
- Halamska M., 2011: Drobne gospodarstwa i ich właściciele na polskiej wsi. Refleksje socjologiczne, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* vol. XXXVI, 2, s. 113–129.
- Jeżyńska B., 2014: Współczesne funkcje gospodarstw rodzinnych. Zagadnienia prawne, *Opinie i ekspertyzy* nr 1.
- Karwat-Woźniak B., 2005: *Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych*. IERiGŻ – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa.
- Koreleski K., 2009: Ochrona i kształtowanie terenów rolniczych w systemie kształtowania krajobrazu wiejskiego. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, nr 4.
- Kowalska M., 2013: Kapitał społeczny i jego wartość dla lokalnej społeczności, *Roczniki Naukowe Seria*. Tom XV. Zeszyt 1.
- McConnell D.J., Dillon J.L., 1997: *Farm Management for Asia: a Systems Approach*, www.fao.org (dostęp: 29.10.2014).
- Michalska S., 2012: Społeczny wymiar funkcjonowania drobnych gospodarstw rolnych, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* nr 1.
- Michalska S., 2005: Ubóstwo jako element statusu i tożsamości chłopa. *Więś i Rolnictwo* nr 3 (128), s. 68–79.
- Musiał W., 2013: Problemy ekonomiczne gospodarstw małych i ich oczekiwania wobec reformy WPR 2014–2020, [w]: *Problemy społeczne i ekonomiczne drobnych gospodarstw rolnych w Europie*. Drukarnia Unidruk, Kraków, s. 14–28.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013*, 2014: Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Sikorska A., 2003: Gospodarstwa socjalne w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi. *Studia i Monografie* 117, IERiGŻ, Warszawa.
- tns OBOP, *Polska wieś i rolnictwo. Wiosna 2011*, www.minrol.gov.pl [data odczytu 29.10.2014].

Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS, 2013, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013.

Zegar J., 2012: Gospodarstwa rodzinne wobec wyzwań wyżywienia i ochrony środowiska – ujęcie globalne, *Więś i Rolnictwo* nr 4 (157), s. 53–74.

Zegar J., 2007: Kwestia gospodarstw samozaopatrzeniowych w Polsce. *Więś i Rolnictwo* nr 1, s. 33–57.

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF SMALL AGRICULTURAL HOLDINGS IN POLAND

Abstract: A definition of a small agricultural holdings is a farm on which the agricultural land area does not exceed 5 ha. In Poland, in 2012, 758 924 such small agricultural holdings were in existence and account for 52.1% of all agricultural holdings. Productivity of these farms is low due to their small land area, low profitability and weak connections with markets. Apart from the productive function of the small farm, attention should also be given to their role in Polish rural communities in protecting against poverty and exclusion, social care for the youngest and the oldest inhabitants, the creation of human capital, their cultural capital, maintaining the rural landscape, as well as providing food produced often with minimum inputs and often of higher quality to the market. The aim of the article is to present and characterise selected social functions, provided by a family owned agricultural holding in Poland. The article includes references from combined serial scientific publications and other papers, as well as data from National Statistics (information included in the 2013 Agricultural Statistics Yearbook). Dynamic and vertical methods were used for statistical data analysis. The obtained research results have been presented in a descriptive and tabular format.

Key words: small agricultural holding, socio-economic functions of agricultural holdings